

Казакова Н. А.

*кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Мірошник Н. О.

*аспірантка кафедри міжнародних економічних відносин
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

Kazakova Nadiya

*PhD, Associate Professor of the Department of
International Economic Relations
V. N. Karazin Kharkiv National University*

Miroshnyk Nataliia

*Postgraduate Student at the Department of
International Economic Relations
V. N. Karazin Kharkiv National University*

ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕКОНОМІКИ КРАЇН НАПІВПЕРИФЕРІЇ ЄВРОПИ

Анотація. У статті висвітлено діяльність народних господарств як акторів світ-системи. Досліджено, що країни напівпериферії Європи зберігають стратегію експортної орієнтації, адже постачають сировину в країни ядра й можуть виступати джерелом різних інноваційних змін. Систематизовано показники, що визначають загальний рівень економічного розвитку. Проаналізовано їхній взаємозв'язок з рівнем соціального розвитку. Побудовано графік, що відображає результати кореляційного аналізу окремих показників, що стосуються функціонування народних господарств напівпериферії. Визначено системні фактори, що мають найбільший вплив на функціонування та прогрес економіки країн напівпериферії Європи. Виділено окремі внутрішні проблеми розглянутих держав, що гальмують розвиток та можуть спричинити перехід актора до категорії периферії.

Ключові слова: економіка знань, економічний розвиток, Європа, інновації, людський капітал, напівпериферія.

Вступ та постановка проблеми. Для вивчення географії світової нерівності дихотомії «ядро – периферія» замало, адже до ядра належать актори з високим рівнем соціально-економічного розвитку, а до периферії – найменш розвинені актори, для яких характерна низька продуктивність праці. Поява концепції напівпериферії допомагає краще оцінити складні просторові нерівності та визначити ключові чинники формування й функціонування економіки конкретного актора. Перспективи розвитку країн напівпериферії в межах Європи вимагають ретельного дослідження теоретичних аспектів та раціональної реалізації на практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світова система – це сукупність не лише різних акторів, але й різних соціально-економічних зон, кожна з яких має свої передумови функціонування. Світ-системний підхід виник у 70-90-ті роки ХХ століття у дослідженнях Ф. Броделя, І. Валлерстайна, А.Г. Франка, С. Аміна, Е. Сайда, Дж. Аррігі, Дж. Моделскі, Дж. Абу-Лугход та інших науковців.

Доктор Лондонського Університету Брунеля Пітер Уілкін зазначає, що сучасна світова система – це динамічна, але нерівномірна структура, в межах якої відбуваються фундаментальні соціальні, політичні та економічні події.

Як підкреслюють Г. Коен та Д. Кларксон, умову напівпериферійності незалежно від того, як вона визначається: соціальна, культурна, економічна чи просторова, можна розуміти як поєднання підпорядкування та супротиву ядру.

Іммануїл Валлерстайн стверджував, що напівпериферійна зона виконує проміжну роль у світовій системі, демонструючи певні особливості, характерні для ядра, та інші характеристики периферії [12]. Вчений визначив, що актори напівпериферії, зокрема так звані азіатські

тигри, значно покращили свої позиції у світовій системі з початку 1960-х років. Дослідник стверджує, що аналіз факторів формування та функціонування економіки «азіатських тигрів» може слугувати прикладом для інших держав щодо того, як вирватися зі стадії відсталості.

Здатність світ-системного підходу до теоретичного та методологічного синтезу привела до його актуалізації в рамках концепції всесвітньої історії. Сфера його застосування розширюється. Концепція світ-системи отримала розвиток у дослідженнях Л.Є. Гринина, А.В. Коротаєва, присвячених факторам і стадіям соціальної макроеволюції [2].

Водночас залишається багато невирішених питань, зокрема тих, які стосуються чинників формування та функціонування народних господарств напівпериферії в окремих регіонах, в тому числі в межах Європи.

Метою роботи є виявлення факторів, що впливають на розвиток економік країн напівпериферії Європи.

Результати дослідження. Концепція світ-системи розглядає обмежену в часі та просторі сукупність акторів, що мають економічні, соціальні, політичні та інші взаємозв'язки. Такі зв'язки утворюють ієрархічний порядок, що умовно ділиться на три зони: «ядро – напівпериферія – периферія» [12]. З економічної точки зору позиція кожного народного господарства у світ-системі визначається через переважаючого капіталомісткого чи трудомісткого типу виробництва, а економіку, що поєднує приблизно в однакових пропорціях обидва типи виробництва, відносять до напівпериферії. Напівпериферія – це аналітичний інструмент для оцінювання динаміки світової системи, а не описова категорія. Незважаючи на те, що країни напівпериферії підпорядковуються країнам ядра, на відміну від

периферії, у них є певні ресурси, щоби протистояти тиску ядра. Виконуючи функцію стабілізатора, напівпериферія є частиною циклічного оновлення світ-системи. Актори напівпериферії дотримуються стратегії експортної орієнтації, адже постачають у країни ядра корисні копалини та інші природні ресурси. Проте досить часто такі країни впроваджують різні інноваційні ідеї, тому підтримка та розвиток економіки знань можуть відіграти ключову роль у положенні країни в ієрархії світ-системи.

Основні відношення між елементами світ-системи описуються в таких економічних термінах, як «поділ праці», «інвестиції», «виробництво», «товарообмін», «торгівля». Розглянемо економічний потенціал країн напівпериферії Європи. У межах цієї частини світу до країн, що розвиваються, ПРООН відносить Албанію, Білорусь, Боснію і Герцеговину, Північну Македонію, Республіку Молдова, Сербію, Україну та Чорногорію [7].

Розглянемо фактори формування та функціонування економік країн напівпериферії Європи як сукупність таких окремих потенціалів, як природно-ресурсний, демографічний (трудоий), виробничий, фінансовий, інвестиційний, інноваційний. У табл. 1 систематизовано об'єктивні статистичні дані, що характеризують загальний рівень економічного розвитку та добробуту населення, стан ринку праці, інвестиційних та інноваційних процесів.

В умовах помірного клімату та врожайних сільськогосподарських угідь економіка країн напівпериферії Європи значною мірою покладається на первинний сектор.

В Албанії та Молдові сільськогосподарський сектор, на який припадають 38% та 32% зайнятого населення відповідно, але менше однієї чверті ВВП, обмежується дрібними сімейними підприємствами та натуральним господарством. До передумов, що спричинили таку ситуацію, можна віднести відсутність сучасного обладнання, проблеми з нормативно-правовою базою (зокрема, стосовно прав власності) та поширеність земельних ділянок, що використовуються нерационально [7; 9]. Албанія має найнижчий показник ВВП на душу населення у Півден-

ній Європі (5,372 тис. дол. США), а Молдова – у Східній Європі (3,300 тис. дол. США).

У Білорусі та Україні також розвинене сільське господарство. У складі колишнього Радянського Союзу ці країни мали розвинену промислову базу, але зараз вона застаріла та неефективна. Основними галузями промисловості Білорусі та України є машинобудування й металообробка, видобуток корисних копалин, хімічна й нафтохімічна промисловість, електроенергетика, легка й харчова, лісова й деревообробна промисловість. В Україні найбільша площа території та найвища кількість населення (відповідно, робочої сили), проте ВВП на душу населення чи не найнижчий, а показник рівня щастя найменший. Проте індекс інновацій в Україні найвищий серед розглянутих країн напівпериферії, а саме 37,4, що свідчить про потенціал країни розвивати четвертинний та п'ятинний сектори економіки, отже, покращувати економічну ситуацію.

Економіка Боснії і Герцеговини значною мірою покладається на експорт металів, енергії, текстилю та меблів, а також грошові перекази та іноземну допомогу. Децентралізований уряд перешкоджає координації та реформуванню економічної політики, а надмірна бюрократія та сегментований ринок стримують іноземні інвестиції [7; 9]. Економіка є однією з найменш конкурентоспроможних у регіоні (54,7). Високий рівень безробіття (32,62%) залишається найбільш серйозною макроекономічною проблемою.

У Чорногорії опорами економіки вважаються туризм, сільське господарство та енергетика. Проте використовується менше чвертини гідроенергетичного потенціалу цієї країни, хоча Чорногорія планує експортувати чисті енергоресурси [7; 9]. У Сербії економіка спирається на виробництво та експорт, переважно за рахунок іноземних інвестицій.

Складні податкові кодекси та ліцензійні вимоги, слабка судова система, корупція, недобросовісне виконання умов контрактів та майнових питань, а також застаріла інфраструктура створюють несприятливе бізнес-середовище у

Таблиця 1

Загальний рівень економічного розвитку та добробуту населення країн напівпериферії Європи

Показник	Білорусь	Україна	Молдова	Чорногорія	Сербія	Албанія	Боснія і Герцеговина	Північна Македонія
Площа території (тис. км ²)	207,600	603,550	33,851	13,812	77,474	28,748	51,197	25,713
Населення (млн. осіб)	9,449	43,733	4,033	0,628	8,737	2,877	3,280	2,083
Робоча сила (%)	46,22	40,95	36,89	44,79	41,64	38,97	35,98	44,72
Зайнятість у сільському господарстві (%)	10,6	15,3	32,2	7,9	17,1	38	16,5	16,1
Зайнятість у промисловості (%)	30,7	24,3	16,6	17	25,2	19,3	29,8	30,5
Зайнятість у сфері послуг (%)	58,7	60,4	51,2	75,1	57,7	42,7	53,7	53,4
ВВП на душу населення (тис. дол. США)	6,603	3,592	3,300	8,703	7,397	5,372	5,741	6,096
частка сільського господарства (%) у ВВП	8,1	12,2	17,7	7,5	9,8	21,7	6,8	10,9
частка промисловості (%) у ВВП	40,8	28,6	20,3	15,9	41,1	24,2	28,9	26,6
частка сфери послуг (%) у ВВП	51,1	60	62	76,6	49,1	54,1	64,3	62,5
Рівень безробіття (%)	0,2	8,7	4,3	15,35	9,7	11,6	32,62	16,6
Конкурентоспроможність	–	57,0	56,7	60,8	60,9	57,6	54,7	57,3
ІЛР	0,817	0,750	0,711	0,816	0,799	0,791	0,769	0,759
Рівень щастя	5,540	4,561	5,608	5,546	5,778	4,883	5,674	5,160
Індекс рівня освіти	0,837	0,797	0,708	0,797	0,783	0,758	0,706	0,697
Розмір ІІІ (млрд. дол. США)	1,273	3,043	0,593	0,454	4,281	1,208	0,516	0,476
Інновації (індекс)	32,1	37,4	35,5	37,7	35,7	30,3	31,4	35,3

Джерело: складено авторами за матеріалами джерел [3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11]

країнах напівпериферії Європи, що ускладнює залучення іноземних інвестицій (максимальний показник зафіксовано у Сербії, де він становить 4,281 млрд. дол. США, а мінімальний – у Чорногорії, а саме 0,454 млрд. дол. США, 2019 рік). Однак країни поступово проводять структурні економічні реформи, які необхідні для забезпечення довгострокового процвітання.

Відсоток зайнятих у сільському господарстві та частка сільського господарства у структурі ВВП досить високі, якщо порівнювати з країнами ядра, де ці показники складають менше 3%. Наприклад, у Німеччині в аграрному секторі економіки зайнято 1,4% робочої сили, що приносить 0,7% ВВП [3].

Загалом слід зазначити, що у країнах напівпериферії Європи відносно недорого та кваліфікована робоча сила (Індекс рівня освіти досить високий), тому ці країни напівпериферії можуть бути привабливими для впровадження нових розробок та нововведень за відносно невисокою платою.

У галузевій структурі економік зростає частка сфери послуг як за показником чисельності зайнятих (найменший показник зафіксовано в Албанії (42,7%), а найбільший – у Чорногорії (75,1%)), так і за показником у структурі ВВП (від 49,1% у Сербії до 76,6% у Чорногорії). Сфера послуг є чинником економічного зростання, оскільки, по-перше, послуги є складовою частиною споживчої функції; по-друге, соціально-культурні послуги впливають на накопичення людського капіталу; по-третє, послуги входять до функції експорту та впливають на зовнішній попит, отже, на темпи зростання ВВП. Проте сфера послуг поки не сягнула рівня, що характерний для високорозвинених країн. Серед основних недоліків сфери послуг слід відзначити відсутність сучасної інфраструктури, недостатній розвиток послуг у невеличких містечках, обмежений спектр послуг, що надаються, повільний розвиток малого та середнього бізнесу в цій сфері. Також слід відзначити низьку інноваційну складову частину в більшості галузей та значний обсяг тіньового ринку.

За Глобальним індексом конкурентоспроможності показники країн напівпериферії Європи перебувають приблизно на одному рівні: від 54,7 у Боснії і Герцеговини до 60,9 у Сербії, тоді як у країн ядра цей індекс перевищує 75 [9].

Задля виявлення наявності зв'язку між окремими показниками, що наведені в табл. 1, скористаємося формулою кореляційного аналізу (1):

$$r = \frac{1}{n} \cdot \frac{\sum (X - \bar{X}) \cdot (Y - \bar{Y})}{\sigma_x \cdot \sigma_y}, \quad (1)$$

де r – коефіцієнт кореляції: $-1 < r < 1$ (при $r = 0$ лінійної залежності між вибірками немає); $\sum (X - \bar{X}) \cdot (Y - \bar{Y})$ – сума центральних відхилень; n – число спостережень; σ_x , σ_y – середньоквадратичні відхилення X та Y , що обчислюються за формулою:

$$\sigma = \sqrt{\frac{\sum (X - \bar{X})^2}{n}}. \quad (2)$$

Якщо зв'язок присутній, то чи викликає зростання одного параметра збільшення (позитивна кореляція) або зменшення (негативна) іншого? Кореляційний аналіз допомагає визначити, чи можна за величиною одного показника передбачити значення іншого.

У результаті обчислень у Microsoft Excel (рис. 1) ми виявили дуже високу залежність, яка підтверджує суттєвий взаємовплив зайнятості у сільському господарстві (%) та частки сільського господарства (%) у ВВП (0,940468), площі території та населення (0,983571); взаємозв'язок між зайнятістю у промисловості (%) та часткою промисловості (%) у ВВП (0,69071), а також між зайнятістю у сфері послуг (%) та часткою сфери послуг (%) у ВВП (0,574716) є середнім. Отже, для цих акторів важливу роль відіграє первинний сектор, що має загрозу переходу до статусу периферії. Слід зазначити, що існує висока залежність між ВВП на душу населення (тис. дол. США) та ІЛР (0,854112), що свідчить про доцільність розвитку людського капіталу, який може сприяти підвищенню рівня ВВП.

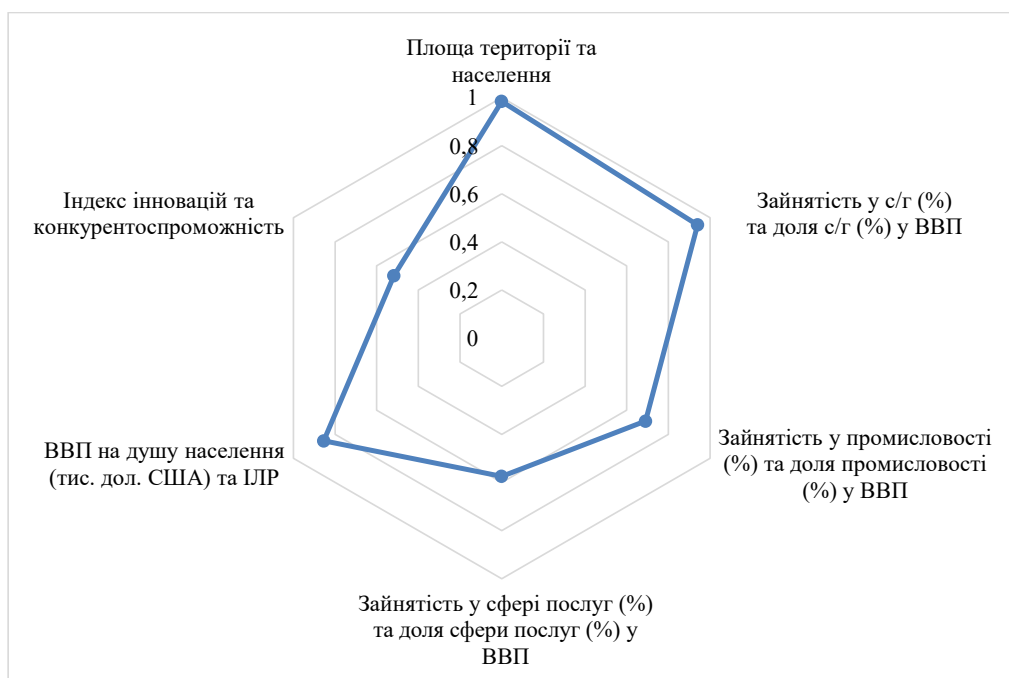

Рис. 1. Зв'язки між показниками

Джерело: розроблено авторами за матеріалами джерел [3; 4; 7; 9]

Залежність між Індексом інновацій та конкурентоспроможністю середня (0,517325), але за умови розвитку людського капіталу загалом та економіки знань зокрема взаємозалежність може стати високою, як у країн ядра.

В умовах глобалізації цим країнам напівпериферії Європи загрожує перехід до статусу периферії, тому вкрай важливо раціонально розвивати народні господарства так, щоб не стати ще більш залежними від ядра та інших більш розвинених країн напівпериферії. Головне завдання держав полягає в тому, щоб максимально повно та раціонально використовувати наявні економічні чинники, щоб орієнтувати економічне зростання на реалізацію інтересів усього населення.

Висновки. Напівпериферія – це перехідне положення до ядра чи периферії, завдяки якому можна проаналізувати зміни у світ-системі та виявити чинники, що сприяли їм. Країни напівпериферії – це актори, які колись відповідали загальній структурі ядра (колишні лідери, що втратили гегемонію) або які пробиваються через периферійні обмеження розвитку.

Суперництво акторів світ-системи завжди було вирішальним фактором розвитку напівпериферії.

До факторів формування та функціонування економіки країн напівпериферії Європи належать такі.

1) Обмежені та вичерпні запаси природних ресурсів. Оскільки країни напівпериферії Європи є аграрно-індустріальними державами, то наявність корисних копалин та сільськогосподарської продукції відіграє важливу роль у народних господарствах цих країн.

2) Збільшення чисельності населення, обсягів трудових ресурсів. Важливо підвищувати якість людського капіталу, який буде сприяти покращенню економічного стану, а також запобігати відтоку мізків.

3) Збільшення концентрації капіталу в межах національного господарства, що сприяє розширенню обсягів і масштабів виробництва, залучає інвестиції в економіку знань та людський капітал.

4) Науково-технічна революція, що є однією з передумов економічного зростання.

Список використаних джерел:

1. Голіков А.П. Економіко-математичне моделювання світогосподарських процесів : навчальний посібник. Київ : Знання, 2009. 222 с.
2. Гринин Л.Е., Коротаев А.В. Социальная макроэволюция: Генезис и трансформации Мир-Системы. Москва : Либроком, 2009. 568 с.
3. Central Intelligence Agency. *The World of Factbook*. URL: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> IMFY INFORMATION (дата звернення: 31.05.2020).
4. Employment Rate. *Trading Economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate> (дата звернення: 31.05.2020).
5. Foreign Direct Investment 2019. *The World Bank*. URL: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (дата звернення: 06.06.2020).
6. Global Innovation Index 2019 rankings. *GLOBAL INNOVATION INDEX*. 2019. URL: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/08/gii2019.pdf> (дата звернення: 06.06.2020).
7. Human Development Report 2019. *United Nations Development Programme*. 2019. URL: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (дата звернення: 06.06.2020).
8. IMF COUNTRY INFORMATION. *International Monetary Fund*. URL: <https://www.imf.org/en/countries#U> (дата звернення: 06.06.2020).
9. The Global Competitiveness Report 2019. *World Economic Forum*. 2019. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (дата звернення: 06.06.2020).
10. Total Population by Country 2020. *World Population Review*. URL: <https://worldpopulationreview.com/countries> (дата звернення: 06.06.2020).
11. Unemployment Rate. *Trading Economics*. URL: <https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=europe> (дата звернення: 06.06.2020).
12. Wallerstein I. The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century. New York : Academic Press, 2007. 412 p.

References:

1. Gholikov A.P. (2009) *Ekonomiko-matematychne modeljuvannja svitogospodarsjkykh procesiv : navch. posib* [Economic and mathematical modeling of world economic processes : tutorial]. Kyiv: Znannja. (in Ukrainian)
2. Ghrynyn L.E., Korotaev A.V. (2009) *Sotsial'naya makroevolyutsiya: Genезis i transformatsii Mir-Sistemy* [Social Macroeolution: Genesis and Transformation of the World-System]. Moscow: Librokom. (in Russian)
3. Central Intelligence Agency. *The World of Factbook*. Available at: <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/xx.html> (accessed 31 May 2020).
4. Trading Economics. *Employment Rate*. Available at: <https://tradingeconomics.com/country-list/employment-rate> (accessed 31 May 2020).
5. The World Bank (2019) *Foreign Direct Investment 2019*. Available at: <https://data.worldbank.org/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (accessed 6 June 2020).
6. *Global Innovation Index* (2019). Available at: <https://nonews.co/wp-content/uploads/2019/08/gii2019.pdf> (accessed 6 June 2020).
7. United Nations Development Programme (2019) *Human Development Report*. Available at: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2019.pdf> (accessed 6 June 2020).
8. International Monetary Fund. *IMF COUNTRY INFORMATION*. Available at: <https://www.imf.org/en/countries#U> (accessed 6 June 2020).
9. World Economic Forum (2019) *The Global Competitiveness Report*. Available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_TheGlobalCompetitivenessReport2019.pdf (accessed 6 June 2020).
10. World Population Review (2020) *Total Population by Country 2020*. Available at: <https://worldpopulationreview.com/countries> (accessed 6 June 2020).
11. Trading Economics. *Unemployment Rate*. Available at: <https://tradingeconomics.com/country-list/unemployment-rate?continent=europe> (accessed 6 June 2020).
12. Wallerstein I. (2007) *The modern world-system I: capitalist agriculture and the origins of the European world-economy in the sixteenth century*. New York: Academic Press.

ФАКТОРЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ЭКОНОМИКИ СТРАН ПОЛУПЕРИФЕРИИ ЕВРОПЫ

Аннотация. В статье освещена деятельность народных хозяйств как актеров мир-системы. Исследовано, что страны полупериферии Европы сохраняют стратегию экспортной ориентации, ведь поставляют сырье в страны ядра и могут выступать источником различных инновационных изменений. Систематизированы показатели, определяющие общий уровень экономического развития. Проанализирована их взаимосвязь с уровнем социального развития. Построен график, который отражает результаты корреляционного анализа отдельных показателей, касающихся функционирования народных хозяйств полупериферии. Определены системные факторы, оказывающие наибольшее влияние на функционирование и прогресс экономики стран полупериферии Европы. Выделены отдельные внутренние проблемы рассмотренных государств, которые тормозят развитие и могут вызвать переход актера в категорию периферии.

Ключевые слова: экономика знаний, экономическое развитие, Европа, инновации, человеческий капитал, полупериферия.

FACTORS OF FORMATION AND FUNCTIONING OF ECONOMY OF THE SEMI-PERIPHERY COUNTRIES OF EUROPE

Summary. The article highlights the activities of national economies as actors of the world-system. The concept of “world-system” explores a limited in time and space set of actors which have economic, social, political and other correlation. As each of the actors has its own level and pace of development, a hierarchy is formed: “core – semi-periphery – periphery”. The article deals with the theoretical foundations of the world-system, in particular semi-periphery, and the systematization of different views on this concept. It is proven that the countries of the semi-periphery of Europe retain the export orientation strategy: they supply raw materials to the “core” countries and, at the same time, they can act as a source of various innovative changes. That is why the study of the factors that determine the development vector of the national economies is an urgent topic. The article suggests a scientific approach to estimating the level of development of actors. For the reason the factors of formation and functioning of the semi-periphery countries of Europe are examined as a set of such individual potentials as: natural resource; demographic (labor), production, financial, investment, innovation. The authors of the article collected and analyzed the objective statistical data characterizing the general level of economic development and wellbeing of the population, the labor market, investment and innovation processes. In order to determine the relationship between the individual indicators that relate to the functioning of the national economies of the semi-periphery, calculations were performed using the correlation analysis formula. The results of calculation are set out in the graph. The systemic factors that have the greatest influence on the functioning and progress of the economies of the semi-periphery countries of Europe have been determined. Separate internal problems of the actors reviewed. These problems hinder development and can cause the situation when an actor changes semi-periphery to the category of the periphery. The strengths and the potential prospects of the semi-periphery countries of Europe are indicated.

Key words: semi-periphery, economic development, Europe, human capital, innovation, knowledge economy.